

(Olieverf op linnen door Kathinka van der Heide., 1989).

FRANCISCO DE CACERES, LITTERATOR EN KOOPMAN IN TALEN TE AMSTERDAM

Harm den Boer

In zijn *Relación de los poetas y escritores españoles de la nación judayca amstelodama* (Opsomming van de dichters en schrijvers der joodse natie te Amsterdam, c. 1684) telt Daniel Levi de Barrios niet minder dan 51 schrijvers onder de Sefardische joden van Amsterdam. Hoewel de verzen van de beroemde dichter-chroniqueur een schat aan gegevens aandragen — de voornaamste verdienste van het werkje — kan het ook de meest ontvankelijke lezer niet ontgaan dat wat De Barrios onder "Spaans", "Amsterdams" en "schrijver" — of "dichter" — verstond, op zijn zachtst gezegd rekbare begrippen zijn geweest. Onder de in de *Relación...* genoemde personen waren immers niet alleen Spanjaarden, maar ook Portugezen.¹ Bovendien vermeldde Barrios schrijvers die nooit tot de Sefardische gemeenschap van *Amsterdam* hebben behoord zoals Miguel de Silveira, Rodrigo en Bendito de Castro of Antonio Enríquez Gómez.² En wat de benaming "schrijvers en dichters" betreft, is de hofpoëet ook genereus geweest: in de opsomming komen niet alleen belangrijke namen voor als David Abenatar Melo, Jacob de Pina en Rehuel Jessurun, maar ook literaire eendagsvliegen als Moseh Cohen Peixoto, Isaac Reinoso, David

---

¹ Barrios sprak bijna altijd van *españoles*, waarmee hij ook de Portugeze joden bedoelde. Voor zijn reden daartoe zie J. Meijer: *Beeldvorming om Baruch: Supplementum Sefardicum Historicum* (Heemstede: 1989).

² Voor gegevens over deze schrijvers, zie M. Kayserling: *Biblioteca española-portuguesa-judaica* (Straatsburg: 1890), resp. p. 103 en pp. 35-37 en — over Enríquez Gómez — de inleiding van T. Oelman in: Antonio Enríquez Gómez: *Romance al divín mártir, Judá Creyente [don Lope de Vera y Alarcón] martirizado en Valladolid por la Inquisición* (Londen: 1986), pp. 19-26.

Antunes en Juan de Faría, die wij eigenlijk alleen kennen van een enkel gelegenheidsgedicht.³

Des te opvallender is in zo'n geflatteerd overzicht de afwezigheid van Josepho(Francisco) de Cáceres. En dat, terwijl er van deze schrijver drie prozawerken in Amsterdam zijn verschenen: *Los siete días de la semana. Sobre la creación del mundo* (De zeven dagen van de week. Over de schepping van de wereld, 1612/1613), *Diálogos satýricos* (1617) en *Visión deleytable y sumario de todas las sciencias* (Heerlijk visioen en compendium van alle wetenschappen, 1623). Het laatste werk beleefde zelfs een herdruk in 1663.⁴ Voor zijn komst te Amsterdam had Cáceres nog het tweetalig werkje *Nuevos fieros españoles / Nouvelles Rodomontades espagnolles* laten drukken.⁵

Moet hieruit worden afgeleid dat C.⁶ ten tijde van Barrios in vergetelheid was geraakt, of is hier misschien sprake van een bewuste omissie? Het is natuurlijk mogelijk dat de werken van C., die dateren uit het begin van de zeventiende eeuw, een halve eeuw later niet meer bekend waren onder de Sefardische joden van Amsterdam. Barrios kende echter hoogstwaarschijnlijk de door C. (terug)vertaalde⁷ *Visión deleytable...*, want hij citeerde er verschillende malen uit in zijn *Imperio de Dios en la Harmonía del*

³ Peixoto, Reinoso en Antunes hebben enkele lijkzangen geschreven op de dood van Abraham Núñez Bernal en Isaac Almeida Bernal die door de Spaanse Inquisitie werden verbrand in 1655 (*Elogios que zelosos dedicaron a la felice memoria de Abraham Núñez Bernal*, [Amsterdam, 1655]). Gedichten van Juan de Faría komen voor in werken van Manuel de Pina (*Chanças del ingenio*, Amsterdam, 1656) en Miguel de Barrios (*Coro de las musas*, Amsterdam, 1672).

⁴ Gedrukt bij David de Castro Tartaz, te Amsterdam.

⁵ Gedrukt in Parijs. Ik ben Dr. Herman Salomon zeer erkentelijk voor het ter beschikking stellen van een fotokopie van *Nuevos fieros*, waarvan slechts een exemplaar in de Bibliothèque Nationale van Parijs bekend is.

⁶ Vanwege het veelvuldig voorkomen van Francisco/Josepho de Cáceres in deze bijdrage, duid ik hem vanaf nu aan als "C.", of "Francisco (de Cáceres)" (hdb).

⁷ Over het waarom van "(terug)", zie *infra*, onder *Visión deleytable...*

mundo.⁸ De *Visión deleytable*... moet wel populair geweest zijn onder de Sefardische joden van Amsterdam, want het werk kwam ook voor in de bibliotheken van de rabbijnen Aboab, Nunes Torres, Saruco en Jessurun.⁹ Het werk behoorde tot de "ontspanningslectuur" die de grijsaard Matatías Aboab zijn jonge lezer aanraade.¹⁰ De andere vertalingen van C. waren kennelijk minder bekend; zij kwamen alleen in de indrukwekkende boekerij van de genoemde Nunes Torres voor.¹¹

Hoewel de werken van C. inmiddels alle beschreven zijn, was er tot voor kort weinig bekend over de schrijver zelf. De "gegevens" die in de loop van de tijd over hem waren opgetekend, groeiden uit tot een beschrijving die nauwelijks meer serieus genomen kon worden: Francisco en Jozef waren verschillende takken geworden in een stamboom waarin zowat alle Sefardim uit de 17de eeuw die naar de achternaam Cáceres luisterden, waren ondergebracht.¹²

---

⁸ Er zijn twee uitgaven van dit gedicht van Miguel (Daniel Levi de Barrios), beiden zonder twijfel verschenen in Amsterdam, resp. c. 1674 en c. 1689. In de tweede uitgave zijn verwijzingen naar *Visión deleytable*... te vinden op p. 6 en 21.

⁹ *Catalogus variorum [...] librorum, praecipue theologicorum & miscellaneorum, hebraica, graeca, latina, & hispanica [...] D. Isaaci Abuab [...] (Amsterdam: 1693), onder de 24 Spaanse en Portugese boeken in quarto: Visión deleytable, n. 14, p. 19); Catalogus librorum, quibus (dum viveret) usus est vir admodum reverendus David Nunes Torres (Den Haag: 1728), onder "Theologici in quarto", nr. 26, p. 12 (uitgave 1663); Catalogus van [...] boeken, en [...] manuscripten [...] R. Salomo Jessurun (Amsterdam: 1811): verschillende exnn van Visión deleytable (nr. 243, p. 7). Voor Salomo Saruco, opperrabijn in Den Haag zie "Notícia dos livros que se achão em minha biblioteca...", ms. 48 D 33 van Ets Haim.*

¹⁰ "Documentos para todo estado e ydade...", vervaardigd door Matatía de Isaac Aboab in het jaar 1685, ms. Ets Haim 48 D 9.

¹¹ *Catalogus [...] David Nunes Torres, (Diálogos satýricos)*, nr. 464, p. 50 en nr. 534, p. 52; (*Los siete días...*), nr. 535, p. 52. De bibliotheek van Nunes Torres bevatte meer dan 1500 boeken.

¹² Zie o.a.: N. Antonio: *Bibliotheca hispana nova* [1684], I, pp. 414, 614, 803 (Madrid: 1788); D. Barbosa Machado: *Bibliotheca lusitana histórica, crítica e cronológica* (Lissabon: 1741-1752, 3 dln.), II, p. 873; J. Chr. Wolf: *Bibliotheca hebraea* (Hamburg: 1715-1733, 4 dln.), I, III, IV, n. 1103;

Gelukkig zijn er inmiddels bronnen beschikbaar gekomen, waaruit oorspronkelijke gegevens over de schrijver gedestilleerd kunnen worden. Dat zijn de notariële archieven van de Gemeente Amsterdam, waarvan de voor ons relevante gegevens ontsloten worden de publikatie, sinds 1968, van de "Notarial records relating to the Portuguese Jews in Amsterdam up to 1639". Die publikatie is inmiddels tot het jaar 1624 gevorderd.

In al de notariële documenten waarin C. voorkomt, wordt hij alleen bij zijn christelijke voornaam Francisco genoemd.¹³ Hij was afkomstig uit Spanje¹⁴ — helaas is niet bekend uit welke plaats — en moet ca. 1574 geboren zijn; in de laatst gedateerde akte (1627) die ik op het Gemeentearchief heb kunnen zien, was hij 54 jaar.¹⁵ C. was een leraar en tolk in de Spaanse, Franse en Italiaanse

---

Joseph Rodríguez de Castro: *Biblioteca española*, I (Madrid: 1781), p. 571; M. Kayserling: *Biblioteca española-portuguesa-judaica* (Straatsburg: 1890), p. 32. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel VI (Leiden: 1914), pp. 249-250. De bijdragen werden geschreven door Jac. Zwarts; In *The Jewish Encyclopedia* (New York en Londen: 1902), III, p. 482 is zelfs een stamboom van de Cáceres familie gereconstrueerd, waarin alle 17de eeuwse Cáceres ondergebracht zijn. Exactere gegevens kan men vinden in de bijdrage van K. Scholberg in de *Encyclopaedia judaica*, deel 5 (Jeruzalem: 1970), pp. 3-4.

¹³ Niet te verwarren met de door de Inquisitie vervolgte koopman uit Porto met dezelfde naam, handelspartner van de Portugese joden van Amsterdam. Francisco de Cáceres komt in de periode tussen 25/8/1611 en 20/4/1627 in 31 notariële akten voor. Zie "Notarial records relating to the Portuguese Jews of Amsterdam up to 1639" — vanaf hier afgekort tot "NotRec" — in *StRos* (1968-1988), nrs. 490, 583, 584, 667, 727, 948, 1050, 1082, 1249, 1526, 1882, 1894, 2032, 2210, 2240, 2333, 2428, 2468, (645B, p. 1382-1384), (384B f 875r-v), 2561, 2581, 2728, 2734, 2737, 2750. De volgende Notariële Akten (N.A.) zijn nog niet gepubliceerd bij het ter perse gaan van deze bijdrage: 717, p. 431; 646A, f. 802, 803; 646A, f. 829-830; 394, f. 278r-v.

¹⁴ Voor het eerst genoemd in een akte van 25 augustus 1611. *NotRec* 490.

¹⁵ AGA (Amsterdams Gemeentearchief), NA 394, f. 278 r-v, gedateerd 20 april 1627.

taal.¹⁶ Hij verschijnt in tal van akten uit de periode 1611-1627 als getuige, bemiddelaar en raadsman.¹⁷ Hij was dus als één van de weinige Sefardische joden van Amsterdam uit die tijd niet actief in de handel. Zijn talenkennis moet overigens in het internationale handelsklimaat van Amsterdam wel uiterst bruikbaar zijn geweest.

Francisco de Cáceres had vóór zijn komst te Amsterdam in Parijs gewoond.¹⁸ Wanneer hij precies naar Amsterdam is gekomen, valt uit de archiefstukken niet op te maken.

Hij was getrouwd met een zekere Magrita Vernu (of Margriete Verneau), die ongeveer 9 jaar jonger was dan hij.¹⁹ Haar naam suggereert dat Francisco haar tijdens zijn verblijf in Frankrijk had leren kennen. Margriete's nationaliteit wordt echter in de archiefstukken nergens genoemd, behalve dan dat zij eens in een scheldpartij door een buurvrouw voor Spaanse uitgemaakt werd.²⁰ Aan die uitspraak moet niet al te veel waarde gehecht worden, aangezien Francisco immers Spaans was, en bovenal omdat verschillende getuigen de betrouwbaarheid van buurvrouws uitspraken in twijfel trokken.

Uit de Archieven valt niet op te maken of het echtpaar Cáceres kinderen bezat. Margriete had zich wel eenmaal zo bang gevoeld door de agressie van een buurman, dat zij een miskraam had gekregen.²¹ Uit naspeuringen naar andere Sefardische joden met de naam Cáceres uit de eerste helft van de 17de eeuw, ben ik verder niets te weten gekomen over een mogelijke verwantschap tussen C. en anderen die naar die achternaam luisterden.²²

---

¹⁶ *NotRec* 727, 2240.

¹⁷ Zie n. 28.

¹⁸ *NotRec* 490.

¹⁹ *NotRec* 2428, NA 646A, f. 802-903.

²⁰ NA 646A, f. 802-803.

²¹ *NotRec* 2468. Zij was 37 jaar ten tijde van het voorval.

²² De Mozes de Cáceres, één der stichters van de eerste Sefardische gemeente in Amsterdam was een Portugees; zijn alias was Manuel Carvalho (Zie *StRos*, 3(1969), p. 115. In de notariële archieven van Amsterdam, komt in 1609 een Jacomo de Cáceres voor, koopman van de Portugese natie, c. 43 jaar oud (*StRos* 5(1971), p. 109. In het *Livro de Bet*

Van de literaire activiteiten van onze schrijver zijn echter wel sporen te vinden in de Notariële Archieven. Uit een akte gedateerd 8 november 1612 blijkt dat er een overeenkomst bestond tussen Francisco de Cáceres en de Amsterdamse drukker Albert Boumeester omtrent de uitgave van een niet nader genoemd Spaans boek (ongetwijfeld *Los siete días de la semana*).²³ Beiden deelden in de kosten van het boek, en de afspraak was dat de opbrengst ervan evenredig tussen schrijver en drukker zou worden verdeeld. Het document is één van de aanwijzingen dat Francisco de Cáceres één en dezelfde persoon was als Josepho de Cáceres, zoals hij in het Spaanse werkje *Los siete días de la semana* genoemd wordt.²⁴ Ook een akte uit 1616 is belangwekkend, omdat onze hoofdpersoon daar als onderpand voor een lening o.a. 800 exemplaren van zijn pas gedrukte *Diálogos satýricos* noemt. Dat wijst op een uitermate hoge oplage van dit werk, welks verspreiding nooit voor Amsterdam alleen bedoeld kan zijn: voor de lokale markt zouden in die tijd zo'n 200 exemplaren ruim voldoende zijn geweest.²⁵

Tot zover de archieven. Naast een belangrijke uitbreiding van onze kennis omtrent Francisco, zijn er nog steeds belangrijke lacunes in zijn biografie (waar geboren?, wanneer/waarom Spanje verlaten?, kinderen?), die eigenlijk alleen maar groter zijn

---

Haim do Kahal Kados de Bet Yahacob, ed. W.Ch. Pieterse (Assen: 1970), worden een David, Jacob en Moseh de Casseres genoemd. In H. Kellenblenz: *Die Sephardim an der unteren Elbe* (Wiesbaden: 1958), pp. 174-175, stelt dat de Cáceres die in Hamburg woonden uit Porto kwamen, en vanuit Hamburg contacten onderhielden met die stad.

²³ *NotRec* 583. Genoemd door W.Ch. Pieterse: *Daniel Levi de Barrios als geschiedschrijver van de Portugees-Israëlietische gemeente te Amsterdam in zijn 'Triumpho del gobierno popular'* (Amsterdam: 1968), p. 51, die ook vermeldt dat de akte in haar geheel werd gepubliceerd in Dr. J.G. v. Dillen: *Bronnen voor de geschiedenis van het bedrijfsleven*, II (Den Haag: 1933), n. 34.

²⁴ Het bewijs wordt geleverd door de verschillende titeluitgaven van het werk zelf, zie *infra* (n.b. een "titeluitgave" is een deel van de oplage van een druk met een andere titelpagina of andere kleine wijzigingen in het zetsel).

²⁵ *NotRec* 1050.

geworden door de volgende, nieuwe vragen: wat had C. in Frankrijk gedaan, en — aangezien zijn joodse naam nooit wordt genoemd, en zijn vrouw een christelijke, Franse naam droeg — in welke betrekking stond C. tot de Sefardische gemeente(n) van Amsterdam? Helaas is er geen spoor van "Josepho" de Cáceres in de vroegste archieven van de Portugees joodse gemeenten te Amsterdam.²⁶

Laten wij nu bezien, wat de schrijver over zichzelf heeft medegedeeld in de werken die wij van hem kennen.

Zo noemt C. zich in zijn eerste — ons bekende — optreden "Francisco de Cáceres, Castiliaans edelman" (*Gentilhombre castellano*). Dat geschiedt in het tweetalige (Spaans/Franse) werkje: *Nuevos fieros españoles/Nouvelles Rodomontades espagnoles*, gedrukt in Parijs in 1608. Het is waarschijnlijk de eerste "Rodomontade" van de auteur geweest zich deze titel toe te kennen.²⁷

Het boekje bevestigt het eerder genoemde gegeven, dat de auteur vóór zijn komst te Amsterdam in Frankrijk had gewoond. De opdracht van *Nuevos fieros españoles*, alsmede die van een titeluitgave van 1617 van zijn *Diálogos satýricos*, beide aan Jean Zamet, edelman van Italiaanse afkomst aan het hof van Henry IV in Parijs, doen me veronderstellen dat hij deze beroemde veldheer

---

²⁶ In het *Livro das promessas e fintas tocante sedaka do Kahal Kados de Bet Jacob*, AGA, PIG 334, nr. 7 komen alleen de namen Isaac en Moseh de Caseres voor.

²⁷ Het woord "gentilhombre" betekent, volgens het Spaanse *Diccionario de autoridades* (1732), ten eerste de persoon die adellijk is van geboorte; daarnaast kan het ook betrekking hebben op een voornaam persoon die belangrijke berichten overbrengt aan de Koning, een betekenis die wij kunnen verwaarlozen; tenslotte is het "diegene die een voornaam persoon dient met het zwaard, en vergezelt". Het is onwaarschijnlijk dat een oud-christen van adel Spanje zou hebben verlaten om uiteindelijk leraar en tolk in Amsterdam te worden. De plaats Cáceres bezat in de Middeleeuwen een belangrijke joodse gemeenschap, en de naam komt onder nieuw-christenen en de als jood levende afstammelingen van de Sefardim met enige regelmaat voor (J.M. Estrugo: *Los sefardíes*, La Habana, 1958, het hoofdstuk "Nombres y apellidos ibéricos de los sefardíes y apellidos hebreos entre los españoles", pp. 39-49: p. 47).

enige tijd gediend heeft.²⁸ In de opdracht van *Diálogos satýricos* noemt hij Zamet "mijn Heer, in Parijs", en bewijst hij zich dankbaar voor de "oneindige gunsten die ik in aan dat hof (Parijs) en in Rome heb ontvangen". Helaas komen wij uit de opdrachten niet te weten waaruit de werkzaamheden bestonden die Cáceres voor Zamet heeft verricht.

Uit de laatste opdracht blijkt verder dat Cáceres kennelijk niet alleen in Frankrijk (Parijs) had vertoefd, maar tevens in Italië (Rome). Naar Italië wijst ook de opdracht aan "Pedro Falguery, Venetiaanse edelman", verschenen in de andere titeluitgave van *Diálogos satýricos*.²⁹ In welke volgorde nu de reizen van Cáceres hebben plaatsgevonden is mij niet bekend. Wellicht werd hij tijdens zijn verblijf in Italië in contact gebracht met de Franse edelman van Italiaanse afkomst in Parijs. Het is evenwel ook mogelijk, dat Zamet hem in verbinding had gesteld met personen in Italië.³⁰ Uit deze opdrachten blijkt weer eens hoe groot de mobiliteit van mensen in de 17de eeuw was.

In het rijtje christelijke beschermheren is ook de naam van de "Doorluchtige heer Emanuel, prins van Portugal" bijzonder. Men treft hem aan in de opdracht van *Visión deleytable*.... Emanuel was een bastaardzoon van de ongelukkige Portugese troonpretendent António, Prior do Crato. Deze "Portugese prins" heeft enige tijd in Nederland vertoefd.³¹ Of C. een bijzondere reden heeft gehad voor zijn verkiezing van deze beschermheer, of dat hij slechts op zoek was naar geldelijke steun voor de uitgave van het werk, valt uit de opdracht niet op te maken.

²⁸ Over Jean Zamet, zie: *Biographie universelle, ancienne et moderne*, deel 52 (Parijs: 1828), pp. 76-79. Hij gold als een van de dapperste officieren van zijn tijd.

²⁹ Ik heb niet kunnen achterhalen wie Pedro Falguery was.

³⁰ Zamet maakte een reis naar Spanje en Italië in 1609 en kwam daar te weten over de samenzweringen tegen het leven van de Koning door de Spanjaarden (*Biographie universelle*, p. 78). Is het mogelijk dat C. een rol heeft gespeeld bij het ontdekken van deze samenzweringen?

³¹ Zie J.W.C. van Campen: "Het huis 'D'Coninck van Poortugael", *Jaarboek Oud-Utrecht* (1979), pp. 87-112. Het is mij niet bekend of Emanuel omgang heeft gehad met de Portugese joden van Amsterdam.

Tenslotte mag de opdracht aan Jacob Tirado, de stichter van de gemeente Bet Jakob, niet onvermeld blijven. Deze opdracht vergezelt *Los siete días de la semana* (1612/1613), één van de eerste in het Spaans gedrukte werken van Amsterdam. C. noemt Tirado "Parnas van de Portugese natie, die woont in deze zeer edele en rijke stad van Amsterdam" en prijst zijn vrome daden, die een "spiegel en voorbeeld voor al de anderen zijn van deze illustere en beroemde Natie." Dat brengt C. dus direct in verband met de Sefardische joden van Amsterdam. Op de titelpagina van het bij Albert Boumeester gedrukte werk noemt de auteur zich dan ook niet Francisco maar Josepho de Cáceres, en het jaar van uitgave wordt volgens de joodse jaartelling vermeld. Het boek lijkt daarmee bestemd voor het Sefardische publiek van Amsterdam.³²

Er bestaat echter ook een titeluitgave van hetzelfde werk, die van de eerder genoemde verschilt door een andere titelpagina en de vermelding van een privilege. In deze uitgave gebruikt de schrijver zijn christelijke voornaam Francisco. Als drukkersadres wordt nu "Antwerpen, bij de weduwe en erven van Petrus Bellerus" en als jaar 1612 genoemd. De titelpagina vermeldt ook nog een goedkeuring.³³ Tenslotte bezit deze uitgave een privilege, verleend aan Roger Vulpius en Hubert Anthonij. Men kan uit dit alles afleiden dat deze uitgave bestemd was voor het katholieke publiek in de Zuidelijke Nederlanden en Spanje. Onverklaarbaar in zo een "marktgerichte" presentatie van het boek is echter de opdracht aan Jacob Tirado, die ook in deze uitgave opgenomen is, en die zelfs op de titelpagina aangekondigd wordt.³⁴ Waarom de christelijke naam Francisco gebruiken en Antwerpen vermelden en tegelijk het werk openlijk opdragen aan een Sefardische jood

---

³² Zie voor bibliografische beschrijving en bijzonderheden H. den Boer: "Spanish and Portuguese editions from the Northern Netherlands in Madrid and Lisbon public collections, II, 1", *StRos*, 23(1989), pp. 38-77, no. 215.

³³ Een officiële goedkeuring door overheid en Inquisitie was vereist voor alle in Spanje gedrukte of verkochte boeken. Voor een beschrijving van deze titeluitgave zie H. den Boer, "Spanish and Portuguese editions...", II, 1, no. 215, p. 69.

³⁴ Nota bene met de joodse titel "Parnas".

uit Amsterdam? Het wordt tijd ons eens met de werken zélf bezig te houden.

Nuevos fieros españoles/Nouvelles Rodomontades espagnoles

Het Franse woord "Rodomontade" komt van Rodomonte, de hoogmoedige ridder uit *Orlando furioso* van Ariosto, wiens bravoure spreekwoordelijk werd. "Rodomontades" waren sterke staaltjes van militair kunnen, die op een onschuldige manier de draak staken met de Spaanse wapenfeiten. In een serie van zo'n 60 *rodontades* deinst de onvervaarde ik-persoon voor niets en niemand terug, zelfs niet voor de Duivel. Een "rodontade" staat of valt met de grootte van de overdrijving:

Op mijn woord van Ridder dat als ik kwaad word, het grootste stuk wat van je overblijft je oor zal zijn, en dat ik je met de punt van mijn voet zo hoog de lucht in trap, dat je banger wordt van honger dan van de val.³⁵

Ofschoon *Nuevos fieros...* een zuiver proza laat zien, is er van verbale kunststukjes nauwelijks sprake.

Tweetalige boekjes als de *Nuevos fieros...* waren aan het eind van de 16de en begin van de 17de eeuw populair in Frankrijk. Volgens de Spaanse literatuurcriticus en geleerde Marcelino Menéndez Pelayo hadden zij het "nuttige en onschuldige doel" de taal te onderwijzen.³⁶

Los siete días de la semana

De vertaling van het scheppingsepos door Du Bartas is van een geheel andere aard. Het oorspronkelijke Franse gedicht is een

---

³⁵ *Nuevos fieros...*, p. .

³⁶ M. Menéndez Pelayo: *Orígenes de la novela*, deel 3 (Madrid: 1961²), deel 15 van de *Obras completas*, pp. 132-133. Sommige van deze werkjes waren ook bedoeld als karikaturen en anti-Spaanse pamfletten. Ik geloof echter niet dat politieke motieven bij Francisco de Cáceres een rol hebben gespeeld, want *Nuevos fieros españoles* is nergens bijtend of spottend ten opzichte van de Spanjaarden.

lofzang op de schepping die het boek Genesis trouw volgt en een encyclopedische kennis van de wereld ten toon spreidt.

De vertaling van Cáceres is in artistiek opzicht zeker geen onverdienstelijke weergave van het Franse origineel. Het proza van C. is zuiver en harmonisch en de beeldspraak even dichtelijk als de verzen van Du Bartas.³⁷

Toch is de vertaling zeker niet in alle opzichten getrouw: al in het voorwoord waarschuwt C. de lezer dat hij de tekst niet stipt vertaald heeft, waaraan hij toevoegt: "de oorzaken en redenen die me daartoe hebben bewogen, bewaar ik voor de nieuwsgierigen die dat van mij zouden willen vernemen."³⁸

Wie het Franse origineel met de Spaanse tekst van C. vergelijkt zal merken dat de vertaler veelzeggende woorden of passages, die anti-joods zijn of onlosmakelijk met het christendom verbonden zijn, heeft weggelaten of op bekwame wijze heeft vervangen. De Franse wetenschapper Méchoulan is tot de conclusie gekomen dat C. zich zeer wel bewust moet zijn geweest van de gevoeligheid bij de joodse lezer. Hij veronderstelt dan ook dat C. over een zekere mate van joodse kennis beschikte.³⁹

Dit betekent mijns inziens niet dat de vertaling daarmee voor een exclusief joods publiek bestemd was. Ik kan de mening van Méchoulan ook niet delen, wanneer hij zegt dat de tekst ook voor de nieuw-christenen in Spanje en Portugal was bedoeld. C. laat zich daarover niet uit; zijn waardering voor de auteur van *La Sepmaine* kon evengoed gedeeld worden door de joodse als de christelijke lezer:

Aangezien zijn gedicht [...] zeer onderbouwd is, het onderwerp heroïsch, de stijl ernstig, de taal puur, de verzen zoet, de ideeën verheven en de variëteit heerlijk. Het is een werk waarin de schrijver de grootheid van zijn geest bewijst en zijn grote belezenheid, zowel in de goddelijke als in de menselijke letteren. Het verdient door geleerden gelezen te worden, door verstandigen

---

³⁷ Het is in dit bestek helaas niet mogelijk gedetailleerd op origineel en vertaling in te gaan.

³⁸ *Los siete días...*, f. [A]1r.

³⁹ H. Méchoulan: "Francisco de Caceres traducteur juif espagnol de *La Sepmaine* de Guillaume de Saluste du Bartas", in *Estudos Portugueses a António José Saraiva* (Lissabon: 1990), pp. 133-149.

geprezen, door godsdienstigen in dank afgenomen en door allen bewonderd.⁴⁰

Uit de reactie van de Spaanse bibliograaf Nicolás Antonio blijkt ook wel, dat de vertaling bij de christelijke lezer in de smaak viel.⁴¹

Tussen de eerste boeken van de Sefardische joden die in Amsterdam werden gedrukt, neemt het boekje een bijzondere plaats in: het is evenals de andere werken met vrome bedoeling vervaardigd, maar het valt buiten het joodse 'lesprogramma' waartoe de in Amsterdam gedrukte Spaanse gebedenboeken, Bijbelteksten en boeken zoals de *Obligación de los corazones* of de *Consolação das tribulações de Israel* zeer zeker wel waren bestemd.⁴² De vertaling van Josef de Cáceres weerspiegelt veeleer een individuele (commerciële?) onderneming; dat verklaart ook een vertaling die hij enkele jaren later publiceerde, en waarvan de ideologische waarde voor een joodse lezer in twijfel kan worden getrokken.

Diálogos satýricos

Met dit werk keert C. terug naar de humoristische literatuur. Ook de *Diálogos* zijn vertaald, al noemt C. de bron niet. Dankzij de romanist Romert H. Williams weten wij inmiddels dat de oorspronkelijke auteur Niccolò Franco (geb. 1515) was, de rancuneuze rivaal van Pietro Aretrino en bekend om zijn niets verbloemende pen, die hem letterlijk de kop gekost heeft. C. heeft zijn vertaling gebaseerd op een van de latere, gezuiverde uitgaven van de *Dialoghi piacevoli* (1539). Williams noemt de vertaling van C. getrouw. De tekst bestaat uit vier dialogen. In de eerste ontmoet de broodarme dichter Sannio de Deugd, die hem naar de hemel

---

⁴⁰ In de opdracht aan Jacob Tirado, ff. π3v-π4r. De woorden geven de populariteit van het gedicht onder de toenmalige lezer treffend weer.

⁴¹ N. Antonio, I, p. 614.

⁴² Zie voor deze uitgaven A.K. Offenbergh: "Exame das tradições. Een bibliografisch onderzoek naar de publikaties der eerste Sefardim in de Noordelijke Nederlanden, met name in Amsterdam (1584-1627)", *Êxodo. Portugezen in Amsterdam* (Amsterdam: 1987), pp. 56-63.

leidt. Daar wil Sannio Jupiter ter verantwoording roepen. Jupiter wil de dichter niet te woord staan en stuurt er de andere goden op af om Sannio van replek te dienen. Maar tegen de welbespraakte tirades van Sannio —gesteund door de Deugd— is zelfs Cupido niet opgewassen. In de tweede dialoog worden de pedanterie en de holle retoriek op de korrel genomen. In de derde dialoog doet de sater Momo verslag van de petitie en klachten die de hemel hebben bereikt en in de vierde dialoog veroordelen Minos en Radamanto op verzoek van Jupiter de zielen van de antieke dichters die in de hel vertoeven.

Al beweert de vertaler in zijn opdracht dat alle dialogen geleid worden door de deugd, het moge duidelijk zijn dat het vermaak op de eerste plaats stond. Er is niets in de *Diálogos satýricos* waardoor het werk zich in het bijzonder richtte tot de Sefardische joden. De titeluitgave van de *Diálogos satýricos* met het gefingeerde drukkersadres "Francaforte", en de opdrachten van beide uitgaven aan niet-joodse beschermheren geven juist aan, dat de auteur een verspreiding zocht onder een zo groot mogelijk Spaanslezend publiek.

Visión delectable y sumario de todas las ciencias

Hoewel C. vermeldt dat hij het Italiaanse werk van Domenico Delfino heeft vertaald, was de *Visión delectable* in werkelijkheid afkomstig van een Spaanse auteur, Alfonso de la Torre. Diens *Visio delectable de todas las ciencias* werd al voor het eerst gedrukt in 1484 en beleefde daarna tenminste zeven herdrukken.⁴³

De laatste van die herdrukken (1554) kwam van de vermaarde pers van Abraham Usque in Ferrara.⁴⁴ Het is waarschijnlijk deze uitgave geweest waarop Delfino zijn vertaling baseerde. Het manuscript van Delfino, door diens zoon voor een oorspronkelijk

---

⁴³ A. Palau y Dulcet: *Manual del librero hispano-americano* [1923] (Barcelona: 1977²), nn. 33518-326.

⁴⁴ Voor de werken die Abraham Usque zijn gedrukt, zie: Y.H. Yerushalmi: "A Jewish classic in the Portuguese language", inleiding bij Samuel Usque: *Consolação as tribulações de Israel* [Ferrara: 1553], ed. Y.H. Yerushalmi en J.V. de Pina Martins (Lissabon: 1989), deel I, pp. 94-95.

werk aangezien, werd onder de titel *Sommario di tutte le scienze, del magnifico Messer Domenico Delfino, nobile vinitiano* uitgegeven.⁴⁵ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat C. deze vertaling onder ogen kreeg tijdens zijn verblijf in Italië. Zich niet bewust van de oorspronkelijke tekst, vertaalde hij het werk terug naar de Spaanse taal.

Ondanks deze omweg geldt de tekst van C. als een vrij getrouwe afspiegeling van het 15e eeuwse origineel⁴⁶, op één veelbetekend verschil na: in de vertaling van C. ontbreekt het voorlaatste hoofdstuk, dat de volgende titel draagt:

Vijftiende hoofdstuk dat een verklaring is van het heilige en ware Katholieke geloof, dat noodzakelijk is voor het heil.

Zoals in *Los siete días de la semana*, liet C. ook in deze tekst de katholieke passages weg. Dat wijst er duidelijk op dat C. rekening hield met een joods publiek.

Het is echter opnieuw niet duidelijk of C. zich het vertaalwerk getroost heeft om er alleen een joodse lezer een dienst mee te bewijzen. De *Visión deleytable...* is immers opgedragen aan een katholieke beschermheer, "prins" Emanuel van Portugal. Ook het vermelden van Frankfurt als fictieve drukplaats — het werk is zonder twijfel in Amsterdam gedrukt — wijst er op dat schrijver of drukker een verspreiding zocht onder een christelijk (Spaans-/Portugees) publiek. Ik vermoed dat C., zoals het geval was bij zijn voorgaande vertalingen, zijn boek onder een zo groot mogelijk publiek wilde verspreiden.

Er is ook wel beweerd dat de *Visión deleytable...* een "joods" werk zou zijn. De (mogelijke joodse) afkomst van de oorspronkelijke auteur Alfonso de la Torre is hiervoor als argument genoemd. Men dient met zulke uitspraken echter de grootste voorzichtigheid te betrachten, omdat er slechts zelden een direct verband bestaat tussen de — vaak slechts veronderstelde — religieuze achtergrond van een schrijver en de ideologische inhoud van zijn werk.

---

⁴⁵ Voor het eerst gedrukt in Venetië, 1566. Er waren nog verschillende drukken in de zestiende eeuw.

⁴⁶ J. Rodríguez de Castro, I, p. 630 e.v. heeft de teksten met elkaar vergeleken.

Laten wij daarom slechts naar de inhoud kijken. De *Visión delectable*... is een allegorisch werk, waarin het Verstand in dialogen met de Waarheid, Rede, Wijsheid en Natuur de zeven Vrije Kunsten leert kennen en vervolgens de "morele filosofie" wordt bijgebracht, waardoor het de waarheid over het uiteindelijke doel van de mens — de kennis van G'd en het naleven van Zijn geboden — en de manier waarop dit wordt bereikt leert kennen.

Evenals *Los siete días de la semana* is de *Visión delectable*... een encyclopedisch compendium, geschreven met een diep godsdienstig besef. Ofschoon het werk de invloed van Maimonides laat zien⁴⁷, dient daaruit m.i. niet afgeleid te worden dat de *Visión delectable*... daarom een specifiek joods karakter heeft: de grote joodse geleerde uit Córdoba was immers ook populair bij christelijke scholastici uit de Middeleeuwen.⁴⁸

De Spaanse literatuurhistoricus en scherpzinnig criticus Marcelino Menéndez y Pelayo signaleerde ook de invloed van de theorieën van Algazel en Avempace⁴⁹ terwijl verder is gewezen op de sporen van Boetius en Marciano Capella in het werk.⁵⁰

Alhoewel de *Visión delectable* en zijn latere vertaling door C. nadere studie behoeven⁵¹, veronderstel ik dat het werk zijn populariteit dankt aan de encyclopedische kennis die erin ten toon gespreid wordt en de algemeen godsdienstige moraal die het

⁴⁷ Cf. J.P. Wickersham Crawford: "The *Vision delectable* of Alfonso de la Torre and Maimonides *Guide of the Perplexed*", *PMLA*, 28(1913), pp. 188-212.

⁴⁸ J.P. Wickersham Crawford, pp. 192-193. Y.H. Yerushalmi ("A Jewish classic...", p. 94) veronderstelt dat het werk een bijzondere betekenis had voor joden, onder meer, omdat het genoemd wordt in *Sjebet Yehoeda* van Salomon ibn Verga. Joodse schrijvers, met name de Sefardim, citeerden echter evenzeer joodse als christelijke (of klassieke) teksten.

⁴⁹ M. Menéndez y Pelayo, *Orígenes de la novela*, dl. 1, p. cxxiv.

⁵⁰ Á. Valbuena Prat: *Historia de la literatura española*, deel 1, "Edad Media" (Barcelona: 1981⁹), pp. 414-415.

⁵¹ In afwachting van de critische uitgave die dit jaar zal verschijnen (A. de la Torre: *Visión delectable*, ed. J. García López, Salamanca, Biblioteca Española del Siglo XV).

onderwijst. De vele drukken in de 15e en 16e eeuw geven wel aan dat het werk ook bij de christelijke lezer zeer geliefd was.

Conclusie

Francisco de Cáceres is onbekende en intrigerende persoon onder de Spaans-Portugese immigranten van Amsterdam. Hoewel hij waarschijnlijk in Spanje tot de nieuw-christenen had behoord, weten wij niet waarom hij in het begin van de zeventiende eeuw, na verblijven in Italië en Frankrijk, naar Amsterdam is gekomen.

Het is ook niet duidelijk of hij zich hier bij de joodse gemeenschap heeft gevoegd, al blijkt uit zijn eerste in Amsterdam gedrukte werk wel dat hij over enige joodse kennis beschikte. Aangezien hij zich altijd Spanjaard noemde, moet het onwaarschijnlijk geacht worden dat hij familie was van de Portugees Mozes de Cáceres (alias Manuel Carvalho), één der stichters van de eerste Sefardische gemeente te Amsterdam. Verwantschap met andere Sefardische joden met de naam Cáceres is evenmin aanwijsbaar, en onder zijn eigen "joodse" naam — Josepho de Cáceres — zijn er geen sporen van hem in de archieven van de Sefardische gemeenten uit het begin van de zeventiende eeuw.

Het bestaan van C. in Amsterdam stond in het teken van talen: hij was leraar en tolk in de Franse, Italiaanse en Spaanse taal en trad regelmatig op als tussenpersoon bij juridische geschillen. Zijn literaire activiteit bestond uit het vertalen van een drietal werken, waarvan er één een zekere populariteit genoot onder de Sefardisch-joden van Amsterdam. Of C. naast commerciële ook ideologische bedoelingen heeft gehad met deze uitgaven is voorsnog niet vast te stellen.

RABBIJNEN TE AMSTERDAM

J. Brilleman

Wanneer er over Nederlandse rabbijnen wordt gesproken, denkt men meestal in de eerste instantie aan hen die benoemd zijn als het geestelijk hoofd van een stad, in grotere plaatsen genaamd de opperrabbijn. In Amsterdam verstaat men onder de titel ook rabbinale assessoren, in het Hebreeuws *dayaniem* genaamd. Er zijn echter in de loop der tijd zeer vele personen in Nederland geweest, die de titel van rabbijn (*moré*, in het Hebreeuws *morénoe raw*) bezaten, doch nooit officieel zitting in een rabbinaat hadden. Weinig is er tot noch toe geschreven over deze mannen, die toch vaak belangrijke functies binnen het Nederlandse jodendom vervulden, en in grote mate hun stempel op de joodse gemeenschap alhier hebben gedrukt.

Wat Amsterdam betreft, is het bovenstaande meer van toepassing op de Hoogduitse joden dan op de Portugese. In de eerste plaats is de geschiedenis van de laatsten in zijn geheel meer en beter beschreven. Bovendien heeft de goede organisatie van leerinstellingen van de Sefardische joden alhier, en speciaal het in druk laten verschijnen van de pennevruchten van hun leerlingen, er zeer toe bijgedragen dat hun namen aan de vergetelheid zijn ontrukkt.

Dit kan men echter niet zeggen over de Hoogduitse joden in Amsterdam. Van hen zijn alleen de opperrabbijnen bekend, daar dr. Sluys in 1917 een lijst met namen heeft opgesteld, die meerdere malen is afgedrukt. Doch zelfs over de rabbinale assessoren van vóór 1840 is nauwelijks iets bekend. Slechts enkele niet officiële Nederlandse rabbijnen vinden wij wat vermeld in de brochures *Awné zikkaron*, die als bijvoegsel bij de Nederlandse uitgaven van *Séfer hachajjiem lanefesj* werden afgedrukt.

Dat er echter in Amsterdam vele geleerden op joods gebied waren, kunnen wij onder meer afleiden uit het feit dat er tussen 1669 en 1834 minstens 140 personen met de titel *moré* te Muiderberg begraven zijn. De namen van deze rabbijnen haalde schrijver dezes uit een afschrift dat zijn vader z.l. maakte van het boek